

2 Васянович, О. О. Використання обиденного полотна з метою викликання дощу в Центральноукраїнському Поліссі / О. О. Васянович // Рушник: символ, образ, знак. – Матеріали третьої науково-практичної конференції: доповіді та повідомлення. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. – 94 с.

3 Журавлев, А. Ф. Охранительные обряды связанные с падежом скота, и их географическое распространение // Славянский и балканский фольклор. Генезис, архаика, традиции. – М., 1978. с. 71-94.

4 Зеленин, Д. Обыденные полотенца и обыденные храмы // Живая старина. – 1911. Вып. I. – с 1-20.

5 Лобачевская, О. А. Обыденное полотенце: материалы к реконструкции ритуала и его трансформации в Беларуси (первая половина XX в.) / О. А. Лобачевская // Традиционная культура: науч. альм. – 2005. – №3. – с. 13-22.

6 Никифоровский, Н. Я. Очерки протонародного життя-быття в Витебской Белорусии и описание предметов обиходности (Этнографические данные). – Витебск, 1896. – с. 665.

7 Никорак, О. І. Традиційні тканини в світоглядних уявленнях поліщуків і волинян //Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе: Матеріали Волинської обласної науково-етнографічної конференції. – Луцьк, 2003. – с. 105–107.

8 Шейн, В. П. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края. – Спб., 1902. – Т. III. – с.331.

9 Говірки Чорнобильської зони // Під редакцією П.Ю.Гриценка. Вид-во “Довіра”. — К. 1996. — 358 С.

10 Традиційная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе. У 2 кн. Кн. 2 // Т. В. Валодзіна [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. –Мінск: Выш. шк., 2012. –1233 с.

УДК 811.161.3'373.422'42:398.8

К. Л. Хазанова

АНТАНІМІЯ ЯК СРОДАК ЭКСПРЭСІВІЗАЦЫІ ПАЗААБРАДАВАГА НАРОДНА-ПАЭТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ

У артыкуле разглядаюцца выпадкі антаніміі ў беларускіх народных сацыяльна-бытавых песнях. Выкарыстанне антонімаў з’яўляецца адным з актыўна функцыянальных сродкаў экспрэсівацыі фальклорнага тэксту. Тэматыка дадзенай групы народна-паэтычных твораў абумовіла канцэнтраванне антаніміі вакол паняццяў *багаты – бедны*. У сацыяльна-бытавых песнях для значэння *бедны* прапануецца большая разнастайнасць, часта паняцце выражаецца ў адным тэксце некалькімі сінанімічнымі адзінкамі. Выкарыстанне антаніміі стварае выразнасць і эмацыянальнасць народна-паэтычных твораў і акцэнтуюе ўвагу на іх галоўнай тэме – сацыяльная няроўнасць грамадства.

Пазаабрадавая лірыка з’яўляецца важнай часткай духоўнай культуры беларускага народа. Песні, не прымеркаваныя да пэўных канкрэтных каляндарных або сямейных свят і не звязаныя з канкрэтнымі абрадамі, спрадвечу выконваліся “пад настрой” у любы час, на вячорках, падчас працы ці адпачынку. Беларускія народныя пазаабрадавыя песні адзначаюцца разнастайнасцю і дастаткова вялікай захаванасцю і ўстойлівасцю функцыянавання.

Багацце беларускіх лірычных пазаабрадавых народна-паэтычных тэкстаў дазваляе фалькларыстам прапанаваць іх тэматычную дыферэнцыяцыю з выдзяленнем сярод пазаабрадавых твораў песень нядолі і змагання, песень пра службу ў войску, песень пра каханне, песень пра сямейнае жыццё, жартоўных і сатырычных песень, песень да танцаў, а таксама прыпевак [1, с. 6]. Іншы раз у пазаабрадавых песнях вылучаюцца сямейна-бытавыя і сацыяльна-бытавыя песні, а таксама пра каханне [2].

Кожная група народных пазаабрадавых песень характарызуецца сваімі ідэйна-тэматычнымі і моўнымі рысамі. У сацыяльна-бытавых песнях выдзяляюцца творы нядолі і змагання [1, с. 11]. Гэтыя песні складаюць цыкл традыцыйнай народнай лірыкі з выразным сацыяльным зместам. Як заўважыў Н. Гілевіч, асноўныя матывы песень нядолі і змагання – сацыяльная няроўнасць, бяспраўнае становішча селяніна [1, с. 11]. Указаная тэматычная накіраванасць абумовіла адметную экспрэсіўнасць гэтай часткі пазаабрадавага дыскурсу.

У песнях нядолі і змагання, як сацыяльна-бытавых пазаабрадавых творах, асноўным метадам экспрэсівізацыі тэксту з’яўляецца ўжыванне антанімічных моўных адзінак. Антонімы і заснаваныя на супрацьпастаўленні моўныя элементы фарміруюць асноўныя стылістычныя рысы сацыяльна-бытавых пазаабрадавых песень.

Як моўныя адзінкі антонімы характарызуюцца супрацьпастаўленасцю па змесце. А для антанімічных адносін уласціва семантычнае адрозненне. Выкарыстанне ў тэкстах антанімічных моўных адзінак заснавана на развіцці шматлікіх антанімічных адносін, якія адлюстроўваюць успрыняцце акаляючай рэчаіснасці старажытнымі стваральнікамі пазаабрадавага беларускага фальклору ва ўсёй супрацьлеглай складанасці і ўзаемаабумоўленасці.

У большасці сацыяльна-бытавых песенных тэкстаў нядолі і змагання выяўляюцца матывы сацыяльнай няроўнасці грамадства, што адлюстроўваецца ў мове шляхам ужывання антонімаў *багаты – бедны*:

Багата сястра коньмі едзе,

А бедна сястра пняшком ідзе [1, с. 15].

Часта гэтак супрацьпастаўленне стварае больш шырокую антанімію асоб, прадметаў, іх прыкмет і дзеянняў. У даследаваных беларускіх пазаабрадавых творах супастаўляецца і ў выніку гэтага супрацьпастаўляецца жыццё дзвюх сясцёр:

Да былі ў таткі да дзве дачушкі,

Да аддаў татка абадзвёх замуж.

Адну далёка, вельмі багата,

Другую блізнячка, вельмі беднячка [1, с. 13].

У сацыяльна-бытавых песнях назіраецца даволі разнастайнае сінанімічнае выяўленне антанімічнага карэлята *багаты-бедны*. Прычым сінанімічныя адзінкі, якія адлюстроўваюць паняцце *бедны*, колькасна пераважаюць. З семантыкай ‘бедны’ ўжываюцца лексемы *бяздольнік (бяздольніца), худоба (худобачка), гаротнік (гаротніца), убогі*, а для семантыкі ‘багаты’ сустракаецца зрэдку назоўнік *багатырка (багатырачка)*:

І была ў таткі да бяседачка.

Па багатую татчка паслаў,

А бездольніца і сама прыйшла.

І сама прыйшла, у парозе стала.

Багатырачка ў таткі пытае [1, с. 13];

Ляцеў воран з чужых сторан,

Пачаў галасіці.

Ой, як трудно убогаму

Багату любіці [1, с. 36].

У большасці тэкстаў сема ‘багацце’ закладваецца ў субстантываваны прыметнік *багаты*, які ў тэкстах выступае ў розных граматычных праявах: у поўнай або ўсечанай формах, у формах мужчынскага або жаночага роду.

Разнастайнасць найменняў для незабяспечанай пары ў антанімічных карэлятах абумоўлена аўтарствам народных тэкстаў. Песні нядолі і змагання з’яўляліся ў сялянскім асяроддзі. Стваральнікі тэкстаў добра былі знаёмы з нястачай і рознымі яе ступенямі і праяўленнямі, таму і назваў для такога становішча ведалі і ўжывалі вялікае мноства.

Сацыяльную супрацьпастаўленасць у сацыяльна-бытавых беларускіх народных песнях падкрэслівае называнне асобных прадметаў-атрыбутаў сацыяльна-маёмаснага становішча:

*Як багатую сястру
У паўдарогі пераймаюць,
А як мяне, худобачку,
А як мяне, бяздольніцу,
На парозе не хочуць.
Як багатую сястру
На куце пасадзілі,
А як мяне, худобачку,
А як мяне, бяздольніцу,
Проці печ на лаўцы [1, с. 14];*

*Як багатую сястру
Мёдам, віном частуюць,
А як мне, худобачку,
А як мне, бяздольніцу,
І гарэліцай не хочуць [1, с. 14];*

Пашыраны матыў паказанай групы пазаабарадавых тэкстаў – супрацьпастаўленне братоў і сясцёр. У некаторых песнях у аднаго брата маецца некалькі розных па маёмасным становішчы сясцёр:

*А брат сясцёр да й на чэсць пазваў –
Багатырку і гарутніцу [1, с. 13].*

Пазаабарадавы тэкст за кошт выкарыстання антаніміі прапануе эмацыяльна-экспрэсіўны малюнак сацыяльнай няроўнасці грамадства:

*Па багатырку пару коней паслаў,
Гарутніцы праз людзей наказаў.
Багатырка ў дышле прызджаець,
Гарутніца пехатой прыходзіць.
Багатырку пераймаць выйшаў,
Гарутніцы не хацеў і прызнаць,*

*Багатырку да й за стол пасадзіў,
Гарутніцу – да й на кончыку.
На кончыку, да й на ўслончык.
Багатырка і п'ець, і пляець,
Гарутніца слёзанькі ліець [1, с. 13].*

Сацыяльная няроўнасць выражаецца ў песнях праз ужыванне антонімаў розных тыпаў. У многіх тэкстах ужываюцца аднакарэнныя антонімы.

*Вярбу слязой палівала,
Брата ў госці дажыдала.
Вярба ў садзе не развілася,
Сястра брата не даждалася [1, с. 16-17].*

Як правіла, аднакарэнныя антонімы па марфалагічным выражэнні з'яўляюцца дзеясловамі. Выкарыстанне двух аднолькавых дзеясловаў, падзеленых адмоўнай часціцай *не* спрыяе надзвычайнай экспрэсіўнасці фальклорнага тэксту, бо назіральна падкрэслівае супрацьпастаўленасць дзеянняў і працэсаў:

*Не жаніўся – было гора,
Гра, Божа мой.
А жаніўся – йшчэ больш гора,
Гора, Божа мой [1, с. 37];*

*Не знайшоў я долю,
Знайшоў рыбаловаў [1, с. 38].*

Часам антанімія аднакарэнных дзеясловаў падмацоўваецца за кошт выкарыстання адпаведнага злучніка:

*Ідзіце, брацейкі, ў хату,
Не сядайце за столікам,
А сядайце проціў печы,
Проціў печнага аконца [1, с. 23].*

Яскравы сродак стварэння экспрэсіўнасці фальклорнага сацыяльна-бытавога тэксту – выкарыстанне супрацьпастаўленых вербальных аднакарэнных пар у дыялогах:

*– А мой жа брацюлечка, выпражы каня,
– А мая сяструлечка, не буду выпрагаць [1, с. 22]
Маладая ўдоўка плача.*

– *Не плач, удоўка, бедна галоўка*
Ужо твой міленькі едзе [1, с. 26].

Сацыяльная супрацьпастаўленасць лірычных герояў сацыяльна-бытавых тэкстаў часам адлюстроўваецца праз выкарыстанне адзінкавага слова і антанімічнага яму словазлучэння:

Вядзёрка не тоніць,
Мая радня багатая
Ка мне не прыходзіць.
Я ж бедная гаротніца,
А дзе ж мне падзецца? [1, с. 24]

Пры гэтым адзін з бакоў супрацьпастаўлення (натуральна, беднасць) можа знаходзіць сінанімічнае выўленне ў тэксце песні:

Па чым я бядую,
Уся радня добра жыве,
Адна я гарую [1, с. 19]

У беларускіх народных сацыяльна-бытавых песнях сустракаюцца выпадкі антаніміі, выражанай словазлучэннямі, а затым падкрэсленай фразеалагічнымі адзінкамі. Праз антанімічныя фраземы таксама адлюстроўваецца сацыяльная няроўнасць грамадства.

– *Табе, браток, добра жыці,*
Мне, сястрыцы, век служыці.
Табе, браток, жыць-панаваць,
Мне, сястрыцы, век гараваць.
Вазьмі, браток, мяне да се-
Будзем разам савет вясці [1, с. 21].

У асобных разгледжаных тэкстах адзначаюцца кантэстуальныя антонімы:
Ой, каму воля, а мне, беднай, гора,
Ой, ніхто не знае, якое мне гора [1, с. 46].

Разгледжаныя выпадкі антаніміі ў беларускіх народных сацыяльна-бытавых песнях сведчаць, што выкарыстанне антонімаў з’яўляецца адным з актыўна функцыянальных сродкаў экспрэсівізацыі фальклорнага тэксту. Тэматыка дадзенай групы народна-паэтычных твораў абумовіла канцэнтраванне антаніміі вакол паняццяў *багаты – бедны*. У сацыяльна-бытавых песнях для значэння *бедны* прапануецца большая разнастайнасць, часта паняцце выражаецца ў адным тэксце некалькімі сінанімічнымі адзінкамі. У стварэнні антаніміі ўдзел прымаюць і фразеалагізмы. Выкарыстанне антаніміі надае выразнасць і эмацыянальнасць народна-паэтычным творам і акцэнтуюе ўвагу на іх галоўнай тэме – сацыяльная няроўнасць грамадства.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Лірычныя песні: укладанне і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1976. – 464 с.

2 Казакова, І. В. Беларускі фальклор: курс лекцый [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://studfiles.net/preview/5439158>. - Дата доступу: 31.03.2018.